

Історико-політичні проблеми сучасного світу:
Збірник наукових статей. – Чернівці:
Чернівецький національний університет,
2021. – Т. 43. – С. 243-250
DOI: 10.31861/mhpi2021.43.243-250

Modern Historical and Political Issues:
Journal in Historical & Political Sciences. – Chernivtsi:
Chernivtsi National University,
2021. – Volume. 43. – pp. 243-250
DOI: 10.31861/mhpi2021.43.243-250

УДК 94(4-11):323.2

© Олександр Сич¹

Події 1989 року в Східній Європі (спроба ретроспективного аналізу 30 років по тому)

У статті зроблена спроба ретроспективного аналізу подій 1989 р., які поклали край існуванню соціалістичної системи в країнах Східної Європи. Як відомо, впродовж липня-грудня 1989 року соціалістична система в цьому регіоні зазнала драматичних і, здавалося б, несподіваних трансформацій – відбулося падіння шести комуністичних режимів. Такий стрімкий розвиток подій і, головне, масштаб змін, що почалися після них, приголомшили світ і виявилися фактично повною несподіванкою для політиків, дипломатів, аналітиків, та й, мабуть, і для самих учасників тих подій. Автор намагався неупереджено розглянути їх зміст і характер крізь призму усталених понять про сутність, перебіг та параметри того феномену, який зазвичай називають революцією. Він піддає сумніву доцільність визначення подій другої половини 1989 року саме як революцій (за якими закріпилася назва «оксамитових революцій»), адже власне революційні перетворення почалися пізніше, хоча й, зрозуміло, внаслідок зазначених подій.

Ключові слова: революція, суспільні трансформації, демократія, революційні зміни.

1989 Events in Eastern Europe (An Attempt of a 30 Years Retrospective Analysis)

The author of the paper wonders to what extent the events of 1989 corresponded to generally accepted ideas about the revolution? He considers that in the characteristics of the considered events, the word «revolution» was not chosen very well. His arguments boil down to the following theses.

Firstly, on the eve of these events in the countries of Eastern Europe did not observe what is usually characterized as a revolutionary situation. As Slovak historian L'ubomir Liptak noted, in the mid eighties the dynamic of economy was still sufficient to maintain a satisfactory standard of living including such important standards as secure employment, free health care and education, cheap housing and subsidized basic foods, therefore though communist regimes were not capable of more dynamic development, but it was not unbearable enough to stimulate any radical disturbances. Disagreement with the regimes took the form of distancing or non-identification, but not of readiness for genuine revolutionary actions. Secondly, none of the Communist government in Eastern Europe was, in fact, overthrown. They all peacefully gave up his powers. Moreover, the Communist parties reacted loyally to the changing political situation, participated in the first multi-party elections after 1989 and even won them in some countries, though for a while. Thirdly, except for Poland, any internal opposition was not established, i. e. such one that posed a serious threat to the Communist regime or had a clear program of revolutionary changes, openly declaring their commitment to a radical dismantling of the existing system. Fourthly, the former representatives of the party-state nomenclature cleverly adapted themselves to the reform processes and were able to hold in their hands not only the power (which they had earlier), but also to amass property, as in the socialist period they could not dream of it. However, such a fairly common practice does not correspond to the contents of classic revolution, because the latter just deprives of the pre-revolutionary ruling elite and the ruling classes the power and the ownership. Fifthly, the revolutions did not lead to the re-establishment of the system, having existed before the previous revolution. In the case of 1989 events, just such a phenomenon is traced: the so-called people's democratic revolutions in the late 1940's, having shattered the political and socio-

¹ Доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Україна. E-mail: o.sych@chnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-1886-4283>.

economic order (capitalism), but the Velvet Revolutions restored the essence of these former order though in compliance with the realities of the modern world. And the last one. It is generally accepted, that any revolutionary upheavals are due, primarily, to internal causes. But, in the case of the 1989 events, the majority of experts tended to think about the crucial role of the external factor, namely the position of the Soviet leadership, headed by Mikhail Gorbachev. Some of them even considered it, perhaps, the main reason of the Velvet revolutions. The peaceful change of communist regimes was enabled above all by the fact that the Soviet Union – the main guarantor of their government – was not willing to help them effectively.

On the other hand, the reforms that began in Eastern Europe after rapid and dramatic events of 1989 were undoubtedly of revolutionary character: the dismantlement of socialist system, an introduction of democratic procedures in politics, the pluralism in the ideological and cultural sphere, the transition to market economy with the full restoration of private property and the like ones.

Keywords: revolution, social transformations, democracy, revolutionary changes.

Постановка проблеми. Минуло вже понад 30 років з часу подій, які зазвичай називають «оксамитовими революціями». Цей – явно заявлений – «бренд», який не піддається сумніву, вже запроваджений як в офіційний дискурс, так і в підручники з історії, хоча з початку XXI ст. фокус суспільної уваги зосередився на так званих кольорових революціях, негативний досвід і сумні наслідки яких все більше контрастують із сподіваннями та гаслами їх учасників, що й не дивно, бо такі псевдореволюції є значною мірою заздалегідь спланованими й відповідним чином організованими політичними проектами, аніж справжніми революціями. Вони були зроблені, так би мовити, за одним лекалом (а, точніше, за методичними посібниками від Джіна Шарпа – автора відомих книжок «Від диктатури до демократії» та «198 ненасильницьких дій», ідеолога чи, як його називають, «хрещеного батька кольорових революцій») і мали на меті лише усунення від влади незручних для західних еліт керівників деяких країн з метою зміни їх політичного курсу, а не здійснення докорінних економічних і соціальних перетворень. Причому їх організатори та виконавці особливо наголошували, що ці «нові революції» або «революції XXI століття» мають мирний, ненасильницький характер, як свого часу й «оксамитові революції».

Проте, суспільно-політичні зміни, які охопили країни Центрально-Східної Європи в 1989 – 1990 рр. (Польщу, Угорщину, Східну Німеччину, Болгарію, Чехословаччину, Румунію) дійсно можна вважати *революційними*, адже вони різко змінили долю їх народів, зумовили докорінну трансформацію державної політичної та економічної системи. Але чи були події 1989 р., які їх спричинили, власне *революціями* в класичному сенсі цього поняття?

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Уповні зрозумілий той великий інтерес, який виявили представники академічної та експертної спільнот до з'ясування причин того, що сталося в цих країнах наприкінці 1980-х рр. Особливу увагу дослідники приділяли характеру протестних виступів восени 1989 року та зумовлених ними глибоких суспільних трансформацій. Цим питанням присвячений цілий масив різних досліджень, починаючи від праці Тімоті Гартона Еша, написаної «по гарячих слідах» тих подій², і до розлогої статті Барбари Фальк з промовистою назвою «Переосмислюючи революційний рецепт. 1989-й та ідея ненасильницької революції»³.

Справді, за період, що минув з тих пам'ятних подій, з'явилася ціла низка серйозних праць, де, здавалося б, ґрунтовно проаналізовані причини провалу соціалістичного «експерименту» в країнах означеного регіону, причому авторами деяких з них були й, так би мовити, представники «табору переможених»⁴. Щоби зрозуміти причини та характер масових виступів населення в країнах Центрально-Східної Європи, автори цих праць могли скористатися матеріалами архівів, які тепер стали доступними, а також отримали можливість ретроспективно оцінити результати

² Garton Ash T. (1990). *The Magic Lantern: We the People: The Revolution of 1989 Witnessed in Warsaw, Budapest, Berlin and Prague*. New York, Random House.

³ Falk B. J. (2020). *Rethinking the Revolutionary Recipe. 1989 and the idea of Non-Violent Revolution*. Available at: <https://visegradinsight.eu/rethinking-the-revolutionary-recipe-1989/> (accessed 13 February 2021).

⁴ Нойберт Г. (1998). Отношение ПДС Германии к её коммунистическому прошлому. *Вибір*. 1998, № 3-4, сс. 170-172; Максимычев И. Ф. (2011). *Падение Берлинской стены. Из записок советника-посланника посольства СССР в Берлине*. Москва, Вече, 2011.

й наслідки тих змін, які започаткували бурхливі події 1989-го року, що, звісно, значно полегшувало завдання всебічного визначення їх причин, характеру та значення. Але, з іншого боку, в їх дослідженнях можна помітити відбиток так званої історичної політики, яка стала характерною для держав даного регіону. Суть останньої, як відомо, полягала в тому, що посткомуністичні уряди та нові політичні еліти почали нав'язувати суспільству власну інтерпретацію історичних подій, вигідну певним політичним силам, партіям і спільнотам. Це відбувалося через пряме втручання у визначення змісту підручників і освітніх програм, маніпулювання архівними матеріалами, запровадження різних форм і засобів контролю за науковою та педагогічною роботою істориків, створення спеціальних інституцій (сумнозвісні інститути пам'яті, як у Польщі та Україні), призначених насаджувати чітко окреслені трактування та оцінки подій і явищ минулого у необхідному для «національних інтересів» дусі.

Метою даної статті є спроба ретроспективного аналізу історичного контенту тих подій на відповідність усталеному змістові поняття «революція».

Виклад основного матеріалу. При визначенні характеру подій 1989 р. їх зазвичай називають антикомуністичними, демократичними чи антитоталітарними революціями. Якщо перші два прикметники не викликають особливого сумніву, то з останнім терміном важко погодитися, бо політично незаангажовані та науководоброчесні фахівці-історики знають, що в розглядуваний період країни Центрально-Східної Європи, крім Румунії (проте, як і СРСР після смерті Сталіна), *не були* тоталітарними державами. Адже тоталітарні режими, так би мовити, за визначенням, ніколи б не допустили виникнення «Солідарності» чи автономного існування католицької церкви в Польщі або фактично відкритих кордонів, наприклад, Угорської Народної Республіки з Австрією. Так званий «гуляш-соціалізм» часів Яноша Кадара різко відрізнявся від справді тоталітарного режиму Ракоші.

А ось низка реформ, що почалися в східноєвропейських державах після стрімких і драматичних подій 1989 року, мала вочевидь революційний характер з огляду на демонтаж соціалістичного ладу, трансформацію політичної системи через запровадження демократичних процедур, створення нових партій, поширення плюралізму на ідеологічну та культурну сфери, перехід на рейки ринкового господарства з повним відновленням інституту приватної власності тощо. Таким чином, після подій 1989 року, які ліквідували політичні режими радянського типу, та проведених внаслідок них реформ у країнах Східної Європи відбулася зміна суспільно-політичного та економічного ладу. Тому, згідно класичного визначення самого змісту поняття «революція», вони заслуговують називатися саме так, тобто революціями, чи, якщо комусь більше подобається, «оксамитовими революціями». Проте, не все у цьому феномені виявляється таким однозначним, як видається ззовні. Деякі науковці (до яких належить і автор даної статті) вважають, що для характеристики розглядуваних подій слово «революція» вибрано не дуже вдало. Які аргументи можна навести для обґрунтування даної тези?

По-перше, навряд чи можна стверджувати, що наприкінці 1980-х рр. у країнах розглядуваного регіону склалася *революційна ситуація*. Професійні історики добре знають, що «революції так просто не трапляються», суспільство відчуває наближення революційної грози. Кожна революція, як свідчить історичний досвід, є виявом гострих суперечностей у житті суспільства, яке на певному етапі свого розвитку не бачить іншого засобу їх розв'язання, крім радикального, причому, як правило, із застосуванням насильства, навіть якщо за це доводиться платити дорогою ціною.

Деякі автори, розглядаючи причини, що викликали події 1989 р., наголошують на економічних проблемах, з якими зіткнулися в 1980-х рр. соціалістичні країни Східної Європи, а саме: неефективність планової, адміністративно-наказної економіки, якій бракувало гнучкості та технологічного оновлення, дефіцит товарів повсякденного вжитку та послуг, зростаюча залежність від імпортованих технологій, іноземних джерел фінансування та інвестицій, що породила проблему боргів Заходу, тощо. Наприклад, зовнішній борг Угорщини збільшився з 1,3 млрд. американських дол. у 1974 р. до 16,7 млрд. в 1988 р.⁵ Здійснити структурну перебудову економіки, щоби зробити її більш сучасною та ефективною, комуністичне керівництво цих держав виявилось неспроможним. Все більше східноєвропейців відчували, як писав Френсіс Фукуяма, що саме соціалістична система заважає їм досягти того рівня життя, що існував тоді у західних

⁵ Іжак Л. (2006). *Политическая история Венгрии. 1944 – 1990*. Москва, ИРИ РАН, сс. 258-260.

країнах⁶. Однак, стверджувати, що саме економічні негаразди були основною причиною подій 1989 р. – значить спрощувати реальне становище речей.

На наш погляд, для більшої частини населення країн Східної Європи становище – і соціально-політичне, і економічне – не було настільки важким і відчайдушним, щоби, незважаючи на ймовірні репресії та жертви, підніматися на боротьбу з режимом. До речі, перед очима багатьох ще було жорстоке придушення студентських виступів на площі Тяньаньмень у КНР у червні того ж року.

Варто нагадати, що за світовими стандартами у першій половині 1980-х рр., Угорщина, а особливо Чехословаччина та НДР мали добре розвинуті економіки, і порівняно з багатьма іншими країнами (причому не тільки «третього світу») рівень життя їх населення вважався доволі заможним. Наприклад, та ж Угорщина, де сільське господарство було в основному колективним (тобто організовано на соціалістичних засадах), експортувала більше сільськогосподарської продукції, ніж Франція (причому з сільськогосподарських площ, у 4 рази менших), і в 2 рази більше (за обсягом), ніж Польща, де сільськогосподарських площ було втричі більше, ніж в Угорщині, але польське сільське господарство, як і французьке, не було колективним.

У «Короткій історії Словаччини» (колективна монографія видана англійською мовою Словацькою Академією наук) відомий словацький історик Любомир Ліптак зазначав, що в середині 1980-х років динаміка економіки все ще була достатньою для підтримання задовільного рівня життя (за мірками Східної Європи) та відповідного соціального забезпечення, тобто зайнятості населення, безкоштовної охорони здоров'я та освіти, дешевого житла, державного дотування основних продуктів харчування; ще одним свідченням непоганих життєвих стандартів стала поява та зростання нового для суспільства середнього класу, ознаками якого була наявність машини, дачі або саду та можливість відпочинку на морі в «соціалістичних країнах»⁷.

Тому, вважаємо, що заслуговують на увагу слова знаного американського історика угорського походження Джона Лукача, який справедливо зауважив: «Революції здійснюються зневіреними людьми, але небагато людей у Східній Європі достатньо зневірилися, щоби ризикувати своїми знайденими в муках приватними придбаннями, які ревно охороняли»⁸.

Іншими словами, незважаючи на економічні негаразди, які вочевидь зростали, але були відомими, в першу чергу, партійно-державному керівництву, пересічним східноєвропейцям було що втрачати за умови жорсткої конфронтації з комуністичною владою, наражаючись при цьому на небезпеку можливих репресій. Зрозуміло, що незадоволення існуючою політичною системою на чолі з компартіями існувало в різних групах суспільства, зокрема серед т. зв. творчої та наукової інтелігенції (хоча представники останньої зазвичай перманентно бурчать і критикують будь-яку владу, що не заважає їм послуговуватися всіма благами, які надає ця влада)⁹. Проте, навряд чи можна стверджувати, що в середині чи другій половині 1980-х рр. це незадоволення досягло такого градусу, щоби люди відчували відчай і внутрішню готовність у будь-який момент піднятися на боротьбу – через нестерпні політичні або економічні умови життя. До того ж настрої незадоволення режимом, як свідчить історія, можуть тривати роками, однак, далеко не завжди є показником назрілої революційної ситуації.

Таким чином, у країнах розглядуваного регіону в 80-х рр. ХХ ст. ще не споглядалися умови, характерні для переддня революції, коли «низи не хочуть, а верхи не можуть жити по-старому».

По-друге, зазвичай будь-які революції зумовлюються насамперед внутрішніми причинами. Але, аналізуючи комплекс причин, що зумовили революційні потрясіння 1989 року, впадає в око особлива питома вага зовнішнього фактора. Мабуть не випадково, що більшість американських політологів – сучасників тих подій – схилилася до думки про найважливішу роль саме зовнішнього чинника, яким вони вважали політику радянського керівництва на чолі з Михайлом Горбачовим. Дехто з них взагалі вважав її навіть *безпосередньою* причиною «оксамитових

⁶ Fukuyama Fr. (1992). *The End of History and the Last Man*. N.Y., Free Press, p. 41.

⁷ Mannová E. (Ed.) (2000). *A Concise History of Slovakia*. Bratislava, Historický ústav Slovenskej akadémie vied, p. 293.

⁸ Лукач Дж. (2003). *Конец двадцатого века и конец эпохи модерна*. Санкт-Петербург, Наука, с. 134.

⁹ Сич О. І. (2000). Про долю інтелігенції в постсоціалістичних країнах. *Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтва*, № 4, с. 15; Syč A. (2001). O úlohe a postavení inteligencie v spoločnosti. *Politické Vedy. Časopis pre politológiu najnovšie dejiny medzinárodné vzťahy*. Ročník IV, № 1, s. 56.

революцій». Так, Веслі Шумейкер писав, що «ніхто не передбачав подій 1989 р. саме тому, бо ніхто не чекав, що Радянський Союз дозволить таким змінам статися в Східній Європі», і додавав, що «Радянський Союз не просто поступився цим змінам, а був активним чинником, який їх викликав»¹⁰. Адам Пшеворський з Чиказького університету також підкреслював: «Горбачовська революція в Радянському Союзі очевидно зіграла вирішальну роль, давши волю подіям у Східній Європі»¹¹.

Керівники соціалістичних держав Центрально-Східної Європи відчували, що з приходом Горбачова вони втратили свій головний зовнішньополітичний ресурс і водночас гаранта їх непохитних позицій у своїх країнах. Доцент Коледжу збройних сил Канади (Торонто) Барбара Фальк зазначала: «Ненасильство працювало значною мірою в 1989 році не тільки через дисципліну та громадську солідарність серед недержавних і опозиційних сил, але й тому, що відступаючі лідери (соціалістичних держав Східної Європи – О. С.) вагалися застосовувати насильство й не могли розраховувати ані на СРСР, ані, ймовірно, навіть на свої власні сили безпеки»¹².

А ось, так би мовити, «погляд зсередини» на атмосферу, в якій відбувалися виступи громадськості восени 1989 р. Вже згадуваний Л. Ліптак, описуючи, як це відбувалося у Словаччині, та вживаючи для цього такий вислів, як «ніжна революція», наголошував на тому, що комуністична еліта сама відмовилася від опору та владних важелів, які ще зберігала, розуміючи, що головний гарант їх влади – Радянський Союз – не був готовий ефективно їм допомагати. Він, зокрема, констатував: «Мирній зміні режиму сприяла, перш за все, поразка СРСР у холодній війні, і втрата ним позиції наддержави»¹³.

По-третє, ніде на той час, за винятком Польщі, не сформувалася внутрішня опозиція, яка б стала достатньо серйозною загрозою для комуністичної влади, а, головне, яка б відкрито декларувала свою налаштованість на докорінний злам існуючої системи. Іншими словами, така опозиція, яка б мала чітку програму, власне, *революційних дій*.

Та й тут, тобто в Польській Народній Республіці, поява в 1980 р. профоб'єднання «Солідарність» в якості потужної політичної опозиції (на додаток до Костьолу) не викликала миттєвого руйнування системи, а зумовила її поступову трансформацію в процесі перемовин, компромісів, поступок, узгоджених рішень і перетворень. До речі, подібним шляхом після смерті Франко до демократичної форми правління перейшла така країна, як Іспанія.

По-четверте, жоден комуністичний уряд Східної Європи не був, як це зазвичай відбувалося під час революцій XIX – XX ст., *повалений*, всі вони мирно склали з себе владні повноваження. Історичний досвід свідчить, що у попередніх революціях пануючі класи та їх еліти чинили шалений опір революційним силам, які намагалися позбавити їх влади, привілеїв, власності тощо, тому кожна справжня революція неминуче провокувала контрреволюцію та громадянську війну.

Нічого подібного не споглядалося восени 1989 р. У вирішальні моменти жоден комуністичний уряд не віддав наказу стріляти у своїх громадян, які вийшли на велелюдні мітинги та демонстрації (виняток становить Румунія, але й там опір з боку правлячої верхівки був недовгим). Психологічний стан комуністичного керівництва доволі точно змалював А. Пшеворський: «На 1989 рік партійні бюрократи не вірили у власні слова. А щоби стріляти, потрібно в щось вірити: коли тим, хто тримає спусковий гачок, абсолютно нема чого сказати, вони не мають сили натиснути на нього»¹⁴.

Такий перебіг подій пояснювався як усвідомленням марності надій на радянську підтримку, так і внутрішньою кризою правлячих комуністичних партій і державної бюрократії, чия політична практика фактично дискредитувала ті комуністичні принципи та гасла, які ними декларувалися. Як слушно зазначив той же А. Пшеворський: «Ідеологія стала загрозою соціаль-

¹⁰ Shoemaker M.W. (1990). *Soviet Union and Eastern Europe 1990*. Washington: Harpers Terry, p. 85.

¹¹ Przeworski A. (1991). The «East» Becomes the «South»? The «Autumn of the People» and the Future of Eastern Europe. *PS: Political Science and Politics*. March, p. 21.

¹² Falk B. J. (2020). *Rethinking the Revolutionary Recipe. 1989 and the idea of Non-Violent Revolution*. Available at: <https://visegradinsight.eu/rethinking-the-revolutionary-recipe-1989/> (accessed 13 February 2021).

¹³ Mannová E. (Ed.) (2000). *Op. cit.*, p. 295.

¹⁴ Przeworski A. (1991). *Op. cit.*, p. 22.

ному порядку, в який вона була втілена»¹⁵. Державний переворот генерала Ярузельського став доказом того, що компартії не можуть більше керувати, обмежуючись лише пасивними поступками. Західні політологи одностайно констатували моральне банкрутство комуністичних правителів, що, в свою чергу, з точки зору населення піддавало сумніву їх право на перебування при владі. Професор політичних наук Каліфорнійського університету в Берклі Джузеппе ді Пальма писав: «Комуністичні режими втратили віру в своє право керувати – у свій «мандат небес»¹⁶. З ним погоджувався й американський політолог Деніел Шіро: «Правлячі еліти втратили віру в свою легітимність»¹⁷. Звідси й випливала вражаюча відсутність у комуністичних керівників впевненості в своїх силах і брак політичної волі під час бурхливих подій 1989 р. Влада буквально на очах втрачала контроль над ситуацією, а разом із тим і свою легітимність в очах народу. За словами колишнього радника радянського посольства в Берліні, поведінка керівників НДР у листопаді 1989-го мала «сумбурний характер і викликала часом враження глибокої політичної та адміністративної непритомності»¹⁸. Додамо лише, що подібна розгубленість була характерною для партійно-державного керівництва й інших соціалістичних країн. Все це мало справді кумулятивний ефект і визначило стрімке й драматичне падіння шести комуністичних режимів та обвальну руйнацію соціалістичної системи в Східній Європі.

По-п'яте, реформи та перетворення, започатковані подіями 1989-го, здійснювалися – доволі дивно на перший погляд – за участю значної, а в деяких країнах і більшої частини представників ще нещодавно правлячої еліти.

Комуністичні партії та їх керівництво, що втратили владу й пов'язані з нею привілеї, в цілому лояльно поставилися до зміни політичної ситуації, більше того, брали участь у перших після 1989 р. багатопартійних виборах і в деяких країнах навіть перемогли (Албанія, Болгарія тощо), хоча й ненадовго. Чимало колишніх представників партійно-державної номенклатури вправно пристосувалися до процесу розпочатих реформ і спромоглися утримати в своїх руках на деякий час не тільки владу (до якої мали доступ і раніше), але й зосередити в своїх руках власність, про що в соціалістичний період не могли й мріяти. Однак така – доволі поширена в деяких країнах колишнього соціалістичного блоку – практика аж ніяк не відповідає змістові справжньої, класичної революції, бо остання як раз і *позбавляє влади та власності дореволюційні правлячі еліти й панівні класи*.

І, по-шосте. Як свідчить історія, революції не приводять до відтворення того порядку, який існував до попередньої революції. У даному випадку ми споглядаємо як раз таке явище: так звані народно-демократичні революції наприкінці 1940-х рр. зруйнували той політичний і соціально-економічний лад (капіталізм), який – зрозуміло, з огляду на реалії сучасного світу, але з дотриманням його основних параметрів – відновили «оксамитові революції». Недивно, що представники лівих політичних поглядів, зокрема ортодоксальні комуністи, нерідко називають події 1989 року та зумовлені ними наступні трансформації суспільного ладу *контрреволюцією*.

Висновки. Отже, як бачимо, перебіг і зміст подій 1989 р. не вписуються в усталені уявлення про основні параметри та характеристики того феномену, який прийнято називати революціями. Принагідно слід зазначити, що з плином часу й окремі науковці в самих східноєвропейських країнах почали з більшою обережністю ставитися до використання слова «революція» стосовно подій 1989 року. Так, професор Будапештського університету ім. Лоренца Етвеша, знаний угорський історик Лайош Іжак хоча й називав події 1989 р. революцією, але брав це слово в лапки, і, на наш погляд, робив це не випадково. Прикметно, що він уточнив свою оцінку, запропонувавши досить вдале й, головне, більш точне визначення того, що відбувалося в 1989 році, а саме – «переговорна революція»¹⁹. До речі, даний термін за своїм змістом уповні годиться й для характеристики подібних процесів у 1989 – 1990 рр. і в інших країнах Центрально-Східної Європи, зокрема в Польщі або в НДР.

¹⁵ Przeworski A. (1991). *Op. cit.*, p. 21.

¹⁶ Di Palma G. (1993). *Why Democracy Can Work in Eastern Europe*. The Global Resurgence of Democracy / L. Diamond and M.P. Plattner, eds. Baltimore, The John Hopkins University Press, p. 260.

¹⁷ Chirot D. (1991). *What Happened in Eastern Europe? The Crisis of Leninism and the Decline of the Left: The Revolutions of 1989*. Seattle, University of Washington Press, p. 18.

¹⁸ Максимычев И. Ф. (2011). *Указ. соч.*, с. 8.

¹⁹ Ижак Л. (2006). *Указ. соч.*, с. 273.

Тоді постає питання: а як же охарактеризувати ці події та спричинені ними кардинальні суспільні зміни? Як видається, самий перебіг і характер подій другої половини 1989-го року мало нагадували те, що було змістом «сценарію» класичних революцій кінця XVIII – XX ст. (зокрема їх початку та моменту перемоги, тобто повалення старого режиму та оволодіння владою). Натомість ті зміни, насамперед у вигляді й внаслідок реформ, що почалися в 1990-х рр., вочевидь набули *революційного характеру*, бо зумовили докорінну трансформацію суспільних інститутів, економічної системи, духовно-ідеологічних цінностей. З огляду на це, пригадується цікавий неологізм, який запропонував свого часу згаданий на початку даної статі Тімоті Гартон Еш, а саме – *refolution* (поєднання англійських слів – *reform* та *revolution*). Як відомо, автор цього неологізму позначав ним започаткований подіями 1989 року процес політичних, соціальних та економічних змін у державах Східної Європи (Польща, Чехія, Словаччина та Угорщина), який одночасно поєднував у собі елементи реформ, що вели до структурних змін, і елементи революції.

Проте, історики, політологи, філософи наступних поколінь будуть, ймовірно, ще неодноразово повертатися до ретельного та докладного аналізу причин і сутності суспільних трансформацій у східноєвропейському регіоні в останнє десятиліття XX ст. Але, що не підлягає сумніву, так це їх величезне історичне значення, незалежно від оцінок їх сучасниками чи нащадками.

Події, що сталися в Східній Європі на межі 80 – 90-х рр. XX ст., належать не тільки до найбільш визначних, але й до таких, які, як не без підстав вважають деякі поважні науковці, підвели ризику під цілим століттям, так би мовити, «достроково» завершили його, започаткувавши багато в чому вже нову добу всесвітньої історії. На початку 1990-х рр. Дж. Лукач зауважив, що «наш *fin-de-siècle* (кінець століття – О. С.) вже завершений: тому що, якщо не брати до уваги хронологію, двадцяте століття завершилося подіями 1989 року»²⁰.

Список джерел

1. Ижак Л. (2006). *Политическая история Венгрии. 1944 – 1990*. Москва, ИРИ РАН, 320 с.
2. Лукач Дж. (2003). *Конец двадцатого века и конец эпохи модерна*. Санкт-Петербург, Наука, 256 с.
3. Максимычев И. Ф. (2011). *Падение Берлинской стены. Из записок советника-посланника посольства СССР в Берлине*. Москва, Вече, 352 с.
4. Нойберт Г. (1998). Отношение ПДС Германии к её коммунистическому прошлому. *Вибір*, № 3 - 4, сс. 170 - 175.
5. Сич О. І. (2000). Про долю інтелігенції в постсоціалістичних країнах. *Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтва*, № 4, сс. 14-19.
6. Chirot D. (1991). What Happened in Eastern Europe? *The Crisis of Leninism and the Decline of the Left: The Revolutions of 1989*. Seattle, University of Washington Press, 245 p.
7. Di Palma G. (1993) Why Democracy Can Work in Eastern Europe. *The Global Resurgence of Democracy* / L. Diamond and M.P. Plattner, eds. Baltimore, The John Hopkins University Press, 432 p.
8. Garton Ash T. (1990). *The Magic Lantern: We the People: The Revolution of 1989 Witnessed in Warsaw, Budapest, Berlin and Prague*. New York, Random House, 169 p.
9. Falk B. J. (2020). *Rethinking the Revolutionary Recipe. 1989 and the idea of Non-Violent Revolution*. Available at: <https://visegradinsight.eu/rethinking-the-revolutionary-recipe-1989/> (accessed 13 February 2021).
10. Fukuyama Fr. (1992). *The End of History and the Last Man*. New York, Free Press, 418 p.
11. Hobsbawm E. (1995). *Age of Extremes. The Short Twentieth Century. 1914 – 1991*. London, Abacus, 627 p.
11. Mannová E. (Ed.) (2000). *A Concise History of Slovakia*. Bratislava, Historicky ústav Slovenskej akadémie vied. 353 p.
12. Przeworski A. (1991). The «East» Becomes the «South»? The «Autumn of the People» and the Future of Eastern Europe. *PS: Political Science and Politics*. – March, pp. 20 - 24.
13. Shoemaker M.W. (1990). *Soviet Union and Eastern Europe 1990*. Washington, Harpers Terry, 187 p.

²⁰ Лукач Дж. (2003). *Указ. соч.*, с. 234.

14. Syč A. (2001). O úlohe a postaveni inteligencie v spoločnosti. *Politické Vedy. Časopis pre politológiu najnovšie dejiny medzinárodné vzťahy*. Ročník IV, № 1, ss. 53 - 62.

References

1. Izhak L. (2006). *Politicheskaya istoriya Vengrii. 1944 – 1990*. Moskva, IRI RAN, 320 s.
2. Lukach Dzh. (2003). *Konets dvadtsatogo veka i konets epokhi moderna*. Sankt-Peterburg, Nauka, 256 s.
3. Maksimychev I. F. (2011). *Padenie Berlinskoy steny. Iz zapisok sovetnika-poslannika posolstva SSSR v Berline*. Moskva, Veche, 352 s.
4. Noybert G. (1998). Otnoshenie PDS Germanii k ee kommunisticheskomu proshlomu. *Vybir*, № 3-4, ss. 170 - 175.
5. Sych O. I. (2000). Pro doliu intelihentsii v postsotsialistichnykh krainakh. *Visnyk Derzhavnoi akademii kerivnykh kadriv kultury i mystetstva*, № 4, ss. 14-19.
6. Chirot D. (1991). What Happened in Eastern Europe? *The Crisis of Leninism and the Decline of the Left: The Revolutions of 1989*. Seattle, University of Washington Press, 245 p.
7. Di Palma G. (1993) Why Democracy Can Work in Eastern Europe. *The Global Resurgence of Democracy* / L. Diamond and M.P. Plattner, eds. Baltimore, The John Hopkins University Press, 432 p.
8. Garton Ash T. (1990). *The Magic Lantern: We the People: The Revolution of 1989 Witnessed in Warsaw, Budapest, Berlin and Prague*. New York, Random House, 169 p.
9. Falk B. J. (2020). *Rethinking the Revolutionary Recipe. 1989 and the idea of Non-Violent Revolution*. Available at: <https://visegradinsight.eu/rethinking-the-revolutionary-recipe-1989/> (accessed 13 February 2021).
10. Fukuyama Fr. (1992). *The End of History and the Last Man*. N.Y., Free Press, 418 p.
11. Hobsbawm E. (1995). *Age of Extremes. The Short Twentieth Century. 1914 – 1991*. London, Abacus, 627 p.
11. Mannová E. (Ed.) (2000). *A Concise History of Slovakia*. Bratislava, Historicky ústav Slovenskej akadémie vied, 353 p.
12. Przeworski A. (1991). The «East» Becomes the «South»? The «Autumn of the People» and the Future of Eastern Europe. *PS: Political Science and Politics*. – March, pp. 20 - 24.
13. Shoemaker M.W. (1990). *Soviet Union and Eastern Europe 1990*. Washington, Harpers Terry, 187 p.
14. Syč A. (2001). O úlohe a postaveni inteligencie v spoločnosti. *Politické Vedy. Časopis pre politológiu najnovšie dejiny medzinárodné vzťahy*. Ročník IV, № 1, ss. 53 - 62.